

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора

Петренко Оксани Борисівни

на дисертаційне дослідження Білавич Галини Василівни

«Теорія і практика виховання господарської культури

учнів та дорослих у Західній Україні

(друга половина XIX – середина 40-х років XX століття)»,

представлене на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

***1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із
галузевими науковими програмами.***

До глобальних проблем сучасності відносяться проблеми, що охоплюють систему «світ – людина» загалом, і ті, що відображають життєво важливі чинники людського існування – екологічні, економічні, етичні, культурні. І на сучасному етапі розвитку освіти в Україні одним із суттєвих елементів педагогічного процесу стає виховання господарської культури, оскільки остання є частиною соціокультурної системи і розвивається разом з еволюцією суспільних реалій. Вважасмо, що питання господарської культури – це про те, які життєві установки регулюють економічну діяльність індивіда. Напевно, не викличе заперечень теза про те, що участь людини в матеріальному виробництві значною мірою зумовлена її уявленнями про сенс життя, власність, матеріальне багатство, успіх, працю.

У цьому контексті виконане Білавич Галиною Василівною дисертаційне дослідження є актуальним і своєчасним, позаяк рефлексія із сучасних позицій відображення досвіду виховання господарської культури учнів та дорослих, що склався в Західній Україні в другій половині XIX – середині 40-х рр. XX ст., є одним з перспективних напрямів розв'язання проблем, пов'язаних з підготовкою молодого покоління до самостійного життя, удосконалення професійної освіти, виховання господаря-патріота й громадянина.

Актуальність проблеми посилюється викликами сучасного суспільства, орієнтованого на глобалізацію, яка загрожує втратою національної ідентичності, що зумовлює необхідність виховання господарської культури через створення позитивного іміджу господаря та реалізацію декларованого державою курсу на збереження і сталий розвиток, запровадження ефективних господарських механізмів, піднесення загального культурного й освітнього рівня населення.

Важливо відзначити, що дисертаційне дослідження виконане відповідно до теми кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» «Історико-педагогічні проблеми навчання і виховання у системі безперервної освіти в Україні та зарубіжжі» (державний реєстраційний № 0108U009122).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження дисертанткою:

- цілісно висвітлено процес виховання господарської культури учнів та дорослих у західному регіоні України в другій половині XIX – середині 40-х рр. XX ст.;

- схарактеризовано зміст, методи, форми здобуття господарсько-економічних знань та формування умінь і навичок в українських учнів державних і приватних загальноосвітніх закладів; підготовку різнопрофільних освітніх кадрів для діяльності з виховання господарської культури;

- реконструйовано процес виховання господарської культури особистості на західноукраїнських землях досліджуваної доби, основними чинниками якого були родина, традиції і засоби народної педагогіки; навчальні заклади; громадські форми позашкільної освіти; українські громадські товариства; кооперативні установи; засоби масової інформації (преса, радіо, кіно); література та мистецтво; громадська агрономія; наукові інституції тощо.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертаційна робота Г. В. Білавич є комплексним теоретико-методологічним дослідженням, у якому завдяки аналізу архівних документів, використання тих публікацій у педагогічній пресі досліджуваного періоду, які ще не було введено до наукового обігу, а також систематизації фактичного матеріалу із значної кількості джерел нормативно-правового, наукового та навчально-методичного характеру (1726 найменувань, з них 111 архівних матеріалів) *уперше*:

- визначено періодизацію процесу виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні досліджуваного періоду, що пройшов сім етапів розвитку;

- подальшого розвитку набула розробка методологічних засад вивчення теорії і практики виховання господарської культури особистості; осмислення ролі та значення української родини в означеному процесі; висвітлення діяльності українських громадських товариств з поширення господарсько-економічних знань, формування відповідних умінь і навичок у дітей та дорослого населення Західної України в другій половині XIX – середині 40-х рр. XX ст.; положення щодо доцільності історико-педагогічного вивчення досвіду виховання господарської культури особистості досліджуваного періоду й можливостей екстраполяції його ідей у сучасну педагогіку.

Заслуговує на увагу теза здобувачки про те, що практика виховання господарської культури дітей та дорослих у Західній Україні досліджуваної доби утворює в думці про кардинальну зміну концептуальних підходів до чинної педагогіки трудового виховання, змістом якої має стати підготовка випускників школи до самостійного практичного життя, зокрема й сімейного,

набуття ними основ певної професії, виховання їх як майбутніх господарів та господинь, патріотів та активних громадян держави.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації Г. В. Білавич, автореферату та змісту публікацій дисертантки дають змогу дійти висновку про наукову обґрунтованість і достовірність викладених автором результатів.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, а також їх достовірність забезпечуються й належною методологічною базою, ґрунтовним вивченням і критичним аналізом наукових праць і загалом не викликають сумніву.

Одержанню достовірних і обґрунтованих результатів сприяло застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів, як-от: евристично-бібліографічний, історіографічний, генетичний, герменевтичний і парадигмальний, порівняльно-аналітичний, біографічний та ін.

Викладене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційного дослідження Г. В. Білавич достатньо обґрунтовані й достовірні.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційна робота Г. В. Білавич містить нові, раніше не захищені наукові положення, а обґрунтовані результати у сукупності розв'язують актуальне наукове завдання, яке передбачало здійснити цілісний і системний аналіз теорії та практики виховання господарської культури українських учнів і дорослих західного регіону України вказаного періоду для творчого використання історичного досвіду в сучасній педагогіці.

Основні положення і результати дослідження *впроваджено* в навчальний процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/03/1874 від 19.11.2015); ДВНЗ «Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди» (довідка № 01/10-1023 від 27.11.2015); ДВНЗ «Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка» (довідка № 219-н від 24.11.2015); Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 797 від 01.12.2015); Педагогічного коледжу Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка № 163 від 23.11.2015); Коломийського педагогічного коледжу Івано-Франківської обласної ради (довідка № 155 від 30.11.2015); Середньоберезівської загальноосвітньої школи I-III ступенів Косівської районної ради Івано-Франківської області (довідка від 18.11.2015); Снідавської загальноосвітньої школи I-II ступенів Косівської районної ради Івано-Франківської області (№ 26/02-03 від 11.11.2015).

Рівень апробації результатів дослідження є також достатнім і підтверджується участю дисертантки у науково-практичних конференціях різного рівня (42 конференції).

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Можна погодитися з практичною значущістю пропонованого дослідження, позаяк матеріали дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць та навчальних посібників з історії педагогіки, історії України, теорії та методики роботи з дитячими організаціями; як навчально-методичне забезпечення курсів: «Теорія та методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України», «Соціальна молодіжна політика», «Історія педагогіки», «Теорія та історія соціального виховання».

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Дослідження системно організоване: чітко окреслено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно випливають зі змісту основного тексту дисертації.

У першому розділі – *«Виховання господарської культури особистості на західноукраїнських землях (друга половина XIX – середина 40-х рр. XX ст.) як наукова проблема»* – обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження та сутність господарсько-економічного націоналізму як ідеологічного підґрунтя означеного виховного процесу.

Дослідниця розглядає виховання господарської культури як складне інтегративне особистісно орієнтоване явище в педагогічному, історичному, етнокультурному, економічному, філософсько-психологічному вимірах.

Дисертантка здійснює аналіз праць західноукраїнських педагогів, освітян, громадських діячів кінця XIX – 30-х рр. XX ст. (М. Боровський, М. Галушинський, А. Жук, М. Каплистий, Ю. Павликовський, А. Романенко, С. Смаль-Стоцький, М. Творидло, Є. Храпливий та ін.), у яких господарське життя розглядалось як комплекс економічних, соціокультурних, морально-етичних, національно-патріотичних чинників і стосунків.

Виходячи з аналізу надбань західноукраїнських педагогів та практики господарсько-економічного життя досліджуваного періоду, дослідницею реконструйовано модель виховання господарської культури учнів та дорослих.

Без сумніву, провідне місце у першому розділі посідає авторське обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження та визначення ключових структурних компонентів процесу виховання господарської культури.

У другому розділі – *«Теорія і практика господарсько-економічної освіти дітей та юнацтва на західноукраїнських землях означеного періоду»* – розкрито зміст, методи, форми, засоби здобуття господарсько-економічних знань та формування відповідних умінь, навичок в українських учнів державних і приватних шкіл та систему підготовки педагогічних кадрів для виховання господарської культури особистості.

З'ясовано, що спільним для Закарпаття, Галичини, Волині явищем стало

запровадження у державних школах навчального предмету «ручні роботи» (під різними назвами), хоча зміст та методика його викладання мали свою специфіку, зумовлену особливостями освітньої політики, соціально-економічних відносин, освітньо-педагогічними традиціями тощо. Відокремлено розвивалася господарська освіта дівчат, яка загалом залишалася на низькому рівні, позаяк «ручні роботи» не відповідали потребам підготовки майбутньої «господині дому».

Одним з вирішальних чинників виховання господарської культури дітей та дорослих на західноукраїнських землях досліджуваної доби стала підготовка педагогічних кадрів – шкільних учителів та фахівців для праці у масовому господарському просвітництві.

У третьому розділі – *«Створення системи неперервної багатоступеневої сільськогосподарської освіти в західному регіоні України досліджуваної доби»* – висвітлено зміст, методи, форми, засоби функціонування системи українського аграрного шкільництва та особливості її розвитку в Генеральному губернаторстві у 1939–1944 рр.

На основі здійсненого аналізу дисертантка доводить, що основним осередком збереження й передачі традиційних господарських знань, умінь, навичок була патріархальна західноукраїнська родина, що становила відносно замкнене освітньо-виховне середовище. Через участь у функціонуванні домогосподарства діти змалечку формували уміння і навички з ведення хатнього господарства й агрономії. Механізм цього процесу реалізувався через усталений розподіл трудових обов'язків між членами сім'ї за віковими й гендерними ознаками.

У четвертому розділі – *«Виховання господарської культури дітей та юнацтва в системі позашкільної освіти в Західній Україні досліджуваного періоду»* – схарактеризовано організаційні моделі і здобутки виховання господарської культури дітей та юнацтва в системі західноукраїнської позашкільної освіти другої половини XIX – середини 40-х рр. XX ст.

Науковий пошук дав змогу Г. В. Білавич довести, що неспроможність державних та приватних загальноосвітніх закладів задовольнити запити українства у вихованні господарської культури молоді зумовило формування і зростання ролі в розв'язанні цієї проблеми системи позашкільної освіти, ідейно-організаційна модель якої складалася з трьох взаємопов'язаних компонентів: «доріст» (молодіжна надбудова УПТ «Рідна школа», «Просвіта», Союз українко; молодіжні організації («Пласт», КАУМ «Орли» та ін.); хліборобський вишкіл молоді, сформований товариством «Сільський господар».

У п'ятому розділі – *«Масове просвітництво як засіб поширення господарсько-економічних знань серед дорослого населення (друга половина XIX – середина 40-х рр. XX ст.)»* – розкрито концептуальні засади та основні форми масового просвітництва серед українців регіону вказаної доби.

Дисертанткою доведено, що в досліджуваний період у західному регіоні України сформувалася оригінальна концепція масового господарсько-економічного просвітництва українського населення, яка мала регіональні

особливості: у Галичині акцентували увагу на посиленні ролі жіноцтва в національних економічних установах, зокрема кооперації; на Закарпатті намагалися органічно поєднати розв'язання завдань національного виховання та формування господарсько-економічних знань і навичок у навчальних і позашкільних закладах; на Волині виховання господарської культури молоді стимулювало піднесення її загальноосвітнього рівня тощо.

У шостому розділі – *«Творче використання досвіду виховання господарської культури особистості у вітчизняній освітній практиці»* – визначено продуктивні ідеї та можливості використання історико-педагогічного досвіду виховання господарської культури особистості за сучасних умов.

Повністю виваженим вважаємо висновок дисертантки про те, що нова стратегія господарського виховання має ґрунтуватися на глибинних етногосподарських традиціях і ментально-світоглядних уявленнях українства, що за нинішніх реалій посилили б економічну й політичну незалежність та самодостатність України як держави, працювали на розбудову національного соціально-економічного життя на засадах «свій до свого по своє», на розвиток українського громадянського суспільства; слугували вихованню взаємодопомоги, благодійності та жертвовності учнів і дорослих.

Зауважимо, що в мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості наукового стилю мовлення й мовностилістичні особливості Західної України досліджуваного періоду.

Дисертаційна робота Г. В. Білавич за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дисертаційним дослідженням.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертанткою результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. Дисертаційні дослідження з історії педагогіки передбачають аналіз історіографії проблеми. У рецензованій роботі такий аналіз «видав» з поля зору здобувачки. Автор обмежилася переліком назв дисертаційних та монографічних досліджень українських учених з проблеми трудової підготовки особистості з 1991 по 2015 р., представленому у Додатку А. Однак й зазначені праці не стали предметом системного аналізу дослідниці.

2. Здобувачка у вступі здійснила коротку характеристику джерельної бази дослідження, яка, на нашу думку, є недостатньою і потребує окремого розлогого аналізу. Тим паче, що в запропонованій характеристиці джерела класифіковані як різновидові, різнопрофільні, різножанрові, архівні, періодичні видання й дидактичні джерела означеної доби та ін. Вважаємо, що авторові варто було б розкрити доцільність такої класифікації, визначити критерії, за якими ця класифікація здійснювалась, оскільки виокремлені групи не можуть порівнюватися або приводитися до єдиного шаблону в силу неоднозначності критеріїв, покладених в їх основу. Одні побудовані за

формою відбиття дійсності, інші – за способом фіксування інформації, треті – за об'єктом відбиття тощо.

3. У дослідженні Г.В. Білавич ґрунтовно аналізує дефініцію «господарська культура», подає авторське визначення поняття, однак у подальшому обмежується аналізом лише сільськогосподарського складника досліджуваного феномену, у той час, як, скажімо, на с. 61 дослідниця цілком справедливо зазначає, що, цитую, «найголовнішим шляхом і запорукою реалізації концепції виховання господарсько-економічної культури мала стати господарсько-економічна освіта», яка включає і формування, організацію та відтворення стосунків між членами суспільства, що складаються в процесі їхньої спільної діяльності, спрямованої на життєзабезпечення, задоволення їхніх первинних потреб у їжі і житлі, а також потреб у інших товарах і послугах, уміння вести бухгалтерію, домашнє господарство, формувати сімейний бюджет, ставлення до предметів, засобів і продуктів людської праці тощо.

4. На нашу думку, здобувач занадто вільно використовує як синоніми поняття «господарська культура», «господарське виховання», «господарська підготовка», «господарсько-економічна освіта», «сільськогосподарська освіта», «виховання господарської культури», «формування господарської культури». Вважаємо, що авторові варто було б більш чітко розмежувати ці поняття, позаяк вживання їх в одному змістовому контексті є не зовсім коректним.

5. Розглядаючи практику виховання господарської культури українських учнів і дорослих західного регіону України вказаного періоду, здобувач важливий фактологічний матеріал у вигляді інформативних таблиць винесла у додатки. На нашу думку, дослідження лише виграло б, якби окремі з них (навчальні плани, програми, інструкції, інформації (додаток Г, Д, З, Й, М, Т) були представлені в тексті роботи, натомість, до прикладу, спогади окремих персоналій могли бути представлені й у додатках.

6. У розділі 4 нерівноцінно, з нашої точки зору, схарактеризовано виховання господарської культури дітей та юнацтва в системі громадських інституцій у Західній Україні. Діяльність «доросту» (у ньому гуртувалося приблизно 20 000 юнаків та дівчат); «Пласту» (близько 8 000 осіб), КАУМ «Орли» (близько 5 000 дітей), марійських дружин (22 000 осіб) розкривається в одному підрозділі, у той час як діяльності Хліборобського вишколу молоді (лише близько 20 000 юнацтва), що готував до праці в аграрному секторі, автор присвячує два підрозділи.

7. Вважаємо, що у змісті розділу 6 доцільно було б більш розлого проаналізувати не лише концепцію виховання «господаря рідної землі» педагога В. Білавича, але й досвід зазначених у п.6.1. шкіл, педагогів, при цьому рівноцінно представити кожен із областей Західної України, що виглядало б цілком логічним у контексті розв'язання сьомого завдання дисертаційного дослідження. Тим паче, що здійснені напрацювання давали можливість дослідниці переконливо представити результати виконання цього завдання.

Утім, висловлені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи і є приводом для наукової дискусії.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основний зміст і результати дисертаційного дослідження висвітлено в 62 публікаціях, серед них: 1 – монографія; 3 – навчально-методичні посібники, 23 – статті в наукових фахових виданнях, 11 публікацій – у виданнях, що входять до наукометричних баз інших держав, з них 8 статей – у наукових періодичних виданнях, 17 статей, які додатково відображають результати дослідження, та 7 статей апробаційного характеру. На основі аналізу змісту цих публікацій можна констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації, які було отримано в результаті проведеної роботи, у друкованих працях викладено достатньо повно.

Результати дисертаційного дослідження Г. В. Білавич достатньою мірою апробовані (42 науково-практичні конференції різного рівня).

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

11. Висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження Г. В. Білавич «**Теорія і практика виховання господарської культури учнів та дорослих у Західній Україні (друга половина XIX – середина 40-х років XX століття)**» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне і прикладне значення, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо докторських дисертацій, а її автор – Білавич Галина Василівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:
доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
теорії і методики виховання Рівненського
державного гуманітарного університету

О. Б. Петренко

